

Paikan pedagogiikka – paikka opettajana

Marja Rastas

Aalto-yliopisto

marja.rastas@aalto.fi

Minna Suoniemi

Aalto-yliopisto

minna.suoniemi@aalto.fi

ABSTRAKTI

Visuaalisessa esseessä kysytään, mitä paikan nimeäminen opettajaksi ehdottaa kuvataidekasvatuksen toimintatavoille. Mitä pedagogisesti merkityksellistä voi tapahtua, kun kehojen materiaalisuudet tulevat kosketuksiin paikan materiaalisuuksien sekä muiden paikkoja asuttavien kanssa? Miten paikka tapahtuu meissä? Essee perustuu Nykytaidekasvatus-kurssin yhteydessä vuosina 2020–2024 tuotettuihin aineistoihin. Kurssin käytäntöjä sekä niiden taustalla olevaa pedagogista ajattelua tarkastellaan uusmaterialismin, feministisen pedagogiikan sekä paikkasidonnaisen taiteen viitekehyksessä. Essee hahmottelee nykytaidekasvatuksen ihmisenjälkeistä paikka-ajattelua tietämisen, tavallisuuden ja erityisyyden, ajan, yhteisön ja utopian teemojen kautta.

AVAINSANAT

nykytaidekasvatus, paikkasidonnaisuus, uusmaterialismi, visuaalinen essee, paikan pedagogiikka

DOI

[10.54916/rae.145815](https://doi.org/10.54916/rae.145815)

ILMESTYMISPÄIVÄ

21/03/2025

Pedagogy of Place - Place as a Teacher

Marja Rastas

Aalto-yliopisto

marja.rastas@aalto.fi

Minna Suoniemi

Aalto-yliopisto

minna.suoniemi@aalto.fi

ABSTRACT

The visual essay aims at re-thinking “place” in the context of art education. What happens when human bodies come into contact with the materialities and other inhabitants of places? What does it mean to learn with a place? The essay is based on material produced within the course Contemporary Art Education during 2020-2024. The pedagogical thinking behind the course practices is examined in the framework of new materialisms, feminist pedagogy and site-specific art. The essay outlines post-human place-thinking in contemporary art education through the themes of knowing, ordinary and specific, time, community and utopianism.

KEYWORDS

contemporary art education, site-specific art education, new materialisms, pedagogy of place

DOI

[10.54916/rae.145815](https://doi.org/10.54916/rae.145815)

DATE OF PUBLICATION

21/03/2025

Kuva 1: Nykytaidekasvatus-kurssin suunnittelua Vuosaaren täyttömäellä. Dokumentaatiokuva Marja Rastas (2020).

Kuva 2: Kurssi valmistautuu siirtymään. Dokumentaatiokuva Minna Suoniemi (2022).

Kuva 3: Aineistojen äärellä Lempiäniemessä. Dokumentaatiokuva Minna Suoniemi (2023).

Prologi – siirtymiä, suhteita

Aloitamme kirjoittamisen elokuussa 2023 Ylöjärven Lempiäniemessä, muutamaa viikkoa ennen yliopiston uuden lukuvuoden alkua. Vanha puuhuvila on aikoinaan kuulunut sellutehtaan työntekijöille, nyt se tarjoaa hetkeksi paikan kirjoittamisellemme. Olemme antaneet itsellemme tehtävän otsikolla Paikan pedagogiikka - Paikka opettajana. Tarkoituksenamme on jäsentää Nykytaidekasvatus-kurssilla kehittämiämme paikkasidonnaisia toimintatapoja ja avata pedagogista ajatteluaamme niiden taustalla. Poimimme arkistoistamme esiin kurssiohjelmia, harjoituksia, tehtäviä ja opiskelijatöitä, joita yhdistää paikan aktiivinen osallistuminen opetustapahtuman muotoutumiseen. Usean vuoden aikana

kertynyt rikas kuva-aineistomme sisältää opiskelijoiden prosessi- ja teoskuvia sekä omia dokumentaatioitamme opetustilanteista. Kuvat tuovat näkyviin sanojen ulottu-
mattomissa olevia kokemisen tasoja. Yhteiskirjoittamisen polveilevassa prosessissa paikantuneet näkökulmamme haastavat toisiaan, vuoroin erkaantuvat ja taas lähentyvät toisiaan. Luemme aineistojamme monensuuntaisesti ja kysellen: Mitä siellä silloin tapahtui, millaista oli? Mikä meille kahdelle opettajalle näyttäytyy pedagogisesti merkityksellisenä? Millä käsitteillä ja keinoilla haluamme kuvata havaitsemaamme? Hämmäntävä intuitiivinen varmuus aiheemme merkityksellisyydestä innostaa meitä paikan pedagogisten ulottuvuuksien jäsentelyyn.

Kirjoitusprosessissa taiteellisessa praktiikassa syntyvä kehollis-materiaalinen tietämisemme ja pedagoginen

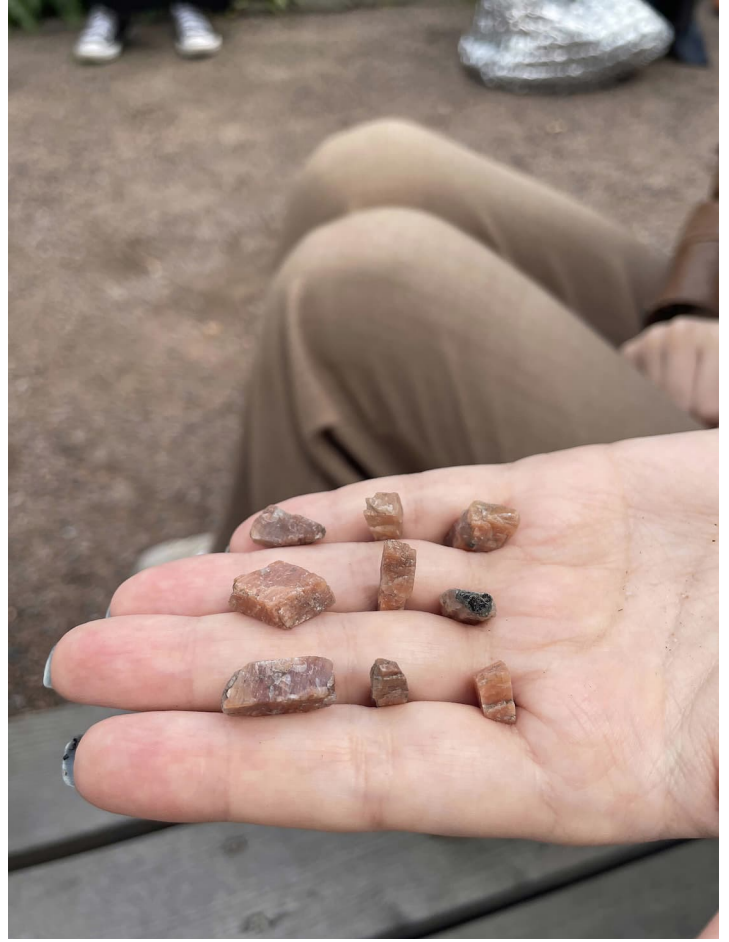
Kuva 4: Maatuvia pienoismaailmoja. Opiskelijaryhmän taideteko. Dokumentaatiokuva Henna Tuhkanen (2022).

tietämistemme punoutuvat toisiinsa. Tähän välitilaan asetumme kirjoittajina. Kuvista alkaa rakentua tekstin lomaan ei-diskursiivinen paikan pedagogiikan kertomus, joka on suhteessa kirjoitukseen kuvittamatta sitä yksiselitteisesti. Varto (2017) kirjoittaa taiteellisen tutkimisen menetelmien yhteydessä kuvasta ”älyllisenä ja emotionaalisenä kompleksina” (s. 165), jonka voima on sen monitahoisuudessa ja tehossa, mutta joka hetkellisyyttään jää aina avoimeksi. Tutkimisen menetelmien tulee kasvaa taiteellisesta toiminnasta ja niiden tulee olla erottamattomia tietystä sisällöstä. Tutkimisen tulee myös itse tuottaa tutkittavien ilmiöiden kuvaamiseen tarvittavat käsitteet (Varto, 2017, s. 24 ja 106). Tässä esseessä menetelmät ja sisällöt nivoutuvat toisiinsa siirtymän käsitteessä. Nimeämme siirtymiksi aineiston pohjalta kirjoittamamme kertomukset, joiden poeettinen ilmaisu tuo esiin paikan

pedagogiikan kokemuksellisia tasoja. Ne erottuvat esseen muusta tekstistä tekstuaalisin keinoin ja osaan niistä on sisällytetty suoria otteita aineistostamme. Toiseksi siirtymä liittyy itse paikan käsitteeseen. Antropologi Tim Ingoldin (2007) mukaan kokemus jossain olemisesta - siis paikasta - voi syntyä vain siirtymisestä jostain johonkin muualle. Kuinka voi ylipäättään olla paikkoja ilman tulemista ja lähtemisiä, Ingold kysyy (s. 2). Kertomuksissamme Ingoldin ajatus on läsnä toistuvina kuvauksina paikkoihin tulemisista, niistä lähtemisistä ja niiden välillä liikkumisista. Kolmanneksi siirtymä viittaa erilaisten tietämisen ja esittämisen rekisterien välillä liikkumiseen taiteellisen tutkimisen metodina. Haluamme näin tuoda esiin moninaisten tietämisen tapojen tasavertaisuutta sekä taiteellisen tietämisen prosessien epälineaarista ja sekoittunutta luonnetta (vrt. Varto, 2017, s. 16; Ylirisku, 2021, s. 104–107).

Kuva 5: Saaren kanssa. Harjoite Harakan saarella. Dokumentaatiokuva Minna Suoniemi (2023).

Kuva 6: Kiven aika, kasvin aika, ihmisen aika. Harjoite Kumpulan kasvi-tieteellisessä puutarhassa. Dokumentaatiokuva Minna Suoniemi (2024).

Kohti ihmisenjälkeistä paikka-ajattelua

Kuten Malone (2016) huomioi, näennäisen yksinkertainen paikan käsite on pedagogisen teoretisoinnin kohteena ehtymätön. Moderneissa ihmistieteissä paikat ymmärretään materiaalisesti, historiallisesti ja sosiaalisesti kerrostuneina, toisiinsa kytkeytyneinä kohtaamispaikkoina ja risteys-asemina. Paikat eivät ole muuttumattomia kartan pisteitä, vaan ihmiset ja paikat muuttavat jatkuvasti toisiaan kaksisuuntaisissa vaikutussuhteissaan. (Hyvärinen, 2014; Malone, 2016; Massey, 2008.) Tätä paikkojen moniaineksista kerrostuneisuutta ja toisiinsa kytkeytyneisyyttä kuvataan heterotopian käsitteellä (Lehtonen, 2014, s. 212–213).

Kuvataiteen ja kasvatuksen tutkimuksessa tavat käsitteellistää paikan ja toiminnan suhdetta ovat moninaisia. Paikkasidonnaisuudella viitataan paikan keskeiseen rooliin toiminnan, tapahtuman tai kohteen merkitysten muodostumisessa. Suomenkielisissä keskusteluissa termien paikka-lähtöisyys, paikkaperustaisuus, paikkakohtaisuus ja paikkakasvatus (esim. Arlander, 2010; Hyry-Beihammer ym., 2014; Johansson & Kokkonen, 2010; Jokela, 2016; Kantonen, 2010; Ylirisku, 2016) vivahteiden eroilla ilmaistaan puhujien – myös tämän esseen kirjoittajien – teoreettisia ja taiteellisia paikantumisia.

Tunnistamme oman paikka-ajattelumme juuret suomalaisen taidekasvatuksen omintakeisessa perinteessä. Sen radikaalista, käytännönläheisestä holistisuudesta kertoo Meri-Helga Mantereen koulu-utopia vuodelta 1994.

Alun perin Stylus-lehdessä ilmestyneessä kirjoituksessaan Mantere piirtää kuvan koulusta moniaineksisena ja eloisana toimien ja prosessien ekosysteeminä, jossa ”opettaja ja oppilasihmisen olemus henkisenä, psyykkisenä, sosiaalisena ja biologisena olentona, yksilönä ja yhteisön jäsenenä kuin myös eläinkunnan edustajana otettaisiin nykyistä paremmin huomioon” (Mantere, 1994/2015, s. 113). 2000-luvun ympäristö- ja yhteisötaidekasvatuksen paikka-ajattelun (esim. Härkönen, 2021; Jokela, 2016; Ylirisku, 2021) voi nähdä saman perinteen uudelleenluentana.

Globaalit kriisit ja länsimaisten yhteiskuntien nopeat muutokset ovat nostaneet esiin tarpeen pedagogiselle paikka-ajattelulle, joka huomioi olentojen, asioiden ja materiaalin maailmanlaajuiset virtaukset ja lähestyy paikkoja inhimillistä kulttuuria laajemmasta näkökulmasta (esim. Hyvärinen, 2014; Malone, 2016; Ylirisku, 2021). Malonen (2016) mukaan tarvitaan olemassa olevien kasvatuskäytäntöjen ja ajattelutapojen kriittistä tarkastelua, jotta voidaan kehittää uudenlaista ymmärrystä paikan pedagogisista, käsitteellisistä, filosofisista ja metodologisista ulottuvuuksista.

Ajatuksella paikasta opettajana viittaamme oppimiseen tapahtumana, jonka vaikutussuhteet eivät rajoitu ihmisten välisyyteen. Millaisena taiteellinen oppimistapahtuma silloin näyttäytyy? Esseessä tarkastelemme Nykytaidekasvatus-kurssin paikkasidonnaisia toimintatapoja feministisen uusmaterialismin viitekehyksessä, kohdistuen huomion opetustilanteissa kehkeytyviin sekoittumisiin ja suhteisuuksiin (vrt. Lenz-Taguchi, 2011; Neimanis, 2017; Perheentupa ym., 2023; Springgay & Truman, 2016; Ylirisku, 2021; 2022). Feministifilosofi Rosi Braidottille (2019/2024) ihmisenjälkeisyys merkitsee länsimaiseen ajatteluperinteeseen juurtuneiden binäärisyyksien sekä ulossulkevan eurosentrisen ihmiskäsityksen purkamista. Braidottille ihmisenjälkeisyys ei ole vastaus vaan kysymys, johon voidaan hakea vastauksia vain aikaan ja tilaan sidotusta praksiksesta. Ihmisenjälkeinen etiikka suuntaa huomion inhimillisessä ja ei-inhimillisessä olemisessa ja elämisessä jatkuvasti kehkeytyviin yhteyksiin ja kytkeytymisiin. Näistä materiaalisista kytköksistä syntyy tuntu yhteiseen maailmaan kuulumisesta ja sen tuntemisesta – maailman tuttuudesta. (s. 56–94.) Braidottin ajattelua seuraten hahmottelemme paikan pedagogiikkaa ihmisenjälkeisen paikka-ajattelun harjoituksena, jossa altistutaan paikkojen eloisalle materiaalisuudelle ja opitaan tunnistamaan näissä kohtaamisissa läsnä olevia moninaisia yhteyksiä.

Kuva 7. Osallistava piirustustapahtuma Puhoksen kauppakeskuksen aukiolla. Opiskelijaryhmän taideteko. Dokumentaatiokuva Valtteri Heinonen (2022).

Nykytaidekasvatuksen kollektiivisia ja kehkeytyviä paikkoja

Siirtymä

Yksi ryhmistä kehittää kurssin harjoitusten ja lukemistojen pohjalta Puhoksen kauppakeskuksen aukiolla tapahtuvan osallistavan teoksen. Aukiolle on tuotu matto, tuoli ja nojatuoli sekä piirustusvälineitä. Osa opiskelijoista kutsuu ohikulkijoita piirrettäväksi, osa piirtää ihmisistä muotokuvia paperiin katsomatta, osa dokumentoi tapahtumaa valokuvaten,

tunkeutumatta liian lähelle piirtäjiä ja malleja. Teos syntyy empaattisissa katsomisen ja kohtaamisen tilanteissa satunnaisten kaupunkilaisten kanssa.

Meidän, tämän esseen kirjoittajien, paikka-ajattelun koti on Nykytaidekasvatus-kurssi, jota olemme opettaneet yhdessä 2010-luvun alusta lähtien. Kurssi kokoaa yhteen pedagogisilta ja taiteellisilta taustoiltaan heterogeenisen joukon opintonsa juuri aloittaneita kuvataidekasvatuksen kandidaatti-, maisteri-, sivuaine- ja erillisopiskelijoita. Sen tarkoituksena on luoda pohjaa läpi opintojen jatkuville keskustelun, tekemisen, toimimisen ja tutkimisen tavoille. Paikkasidonnaiset toimintatavat lomittuvat kurssin muihin opiskelumuotoihin. Oppimiskokemus kehkeytyy yksilöllisen ja kollektiivisen, luetun, kuullun, nähdyn, koetun ja jaetun risteyksissä.

Kurssin paikkasidonnaiset toimintatavat tarkoittavat useimmiten lyhytaikaisia siirtymisiä paikkoihin, jotka mahdollistavat koko kurssin yhteiset tai pienryhmissä tapahtuvat kokeilut ja harjoitukset. Paikkamme ovat usein rakentumisen ja purkautumisen, luonnon ja kulttuurin epämääräiseen välitilaan asettuvia heterotopioita, satunnaisten kulkijoiden kohtaamispaikkoja. Ne ovat myös museon, kauppakeskuksen – tai oman yliopistokampuksemme – kaltaisia funktionaalisia paikkoja, joissa käyttäytymistä ohjaa rituaalinen säännönmukaisuus (vrt. Purhonen, 2010). Paikan pedagogiikka ei lähesty paikkoja neutraaleina vaan kompleksisten historioiden, ideologioiden ja valtasuhteiden läpäisemänä. Yliopistokampus, urbaaniin maisemaan piiloutuva metsätilkku, maisemoitu entinen kaatopaikka, ostoskeskus, takapiha – kukin paikka kutsuu esiin omanlaistaan paikan pedagogiikkaa.

Siirtymä

*Opiskelijaryhmä toteuttaa luokkatilaan luonnontieteellistä tutkimusestetiikkaa mukailevan ääni-installaation, joka kutsuu perehtymään kummalliseen kiviaineksen paisumisilmiöön. Ilmiö keriytyy vähitellen auki pöydille installoitujen kiviäytteiden ja muun todistusaineiston kautta sekä kuuntelemalla todistajien kertomuksia keskelle kaupunkia päivässä kasva-
neesta kalliosta.*

Liikumme hiljaisina ja ihmetellen muuksi muuttuneessa luokkatilassa. Kuulostelemme, kuiskailemme, etsiydymme vuorottain eri puolille tilaa sijoittuvien äänilähteiden äärelle. Oudon kanssa tasapainottelu paljastuu vähä vähältä AI-avusteiseksi kollektiiviseksi tarinankerronmaksi, joka muuttaa arkisen paikan utopiaksi. Olemme hetken kumman äärellä, tavallisessa opetustilassa kullekin meistä hiukan erilaisena avautuvassa paikassa.

Kurssin pedagogiset toimintatavat korostavat avoimuutta, kokeilevuutta ja yhdessä toimimista. Anna Hickey-Moodyn ja Tara Pagen (2015) tapaan näemme taiteellis-pedagogiset käytännöt maailmaa muuttavina, aktiivisina ajattelemisen muotoina. Kertomus opiskelijaryhmän installaation ääreltä liittyy kollektiiviseksi taiteoksi nimettyyn ryhmätehtävään, jonka opiskelijat toteuttavat itsenäisesti kurssin aikana. Kurssin päätöksessä kukin ryhmä jakaa taidetekonsa aikana tapahtuneen, yhteisen suunnittelun, keskustelut, kohtaamiset ja oivallukset sekä taiteelliset prosessit lahjana eteenpäin

muille. Kertomus havainnollistaa paikan pedagogiikan taide- ja oppimiskäsitysten prosessuaalisuutta ja performatiivisuutta. Se myös tuo esiin teknologian orgaanisen läsnäolon paikan pedagogiikan toimintatavoissa. Osallistava ääni-installaatio luo paikan ei-olemassa-olevan yhdessä kuvittelulle. Samalla se herättää kysymyksiä niin teknologian materiaalisuudesta kuin inhimillisten kehojen kytkeytymisestä toisiinsa teknologioiden luomien maailmojen kautta. (vrt. Braidotti, 2019/2024; Trafi-Prats, 2017.) Kollektiivisten prosessien katveeseen jäävät kokemukset taas avautuvat meille opettajille kurssin pienimuotoisten yksilöllisten tutkimustehtävien ja harjoitusten kautta.

Kuva 8: Kasvava kallio 1. Matti Sampela 2023. Digitaalinen kuva opiskelijaryhmän osallistavassa installaatiossa (2023).

Kuva 9: Maatuvia pienoismaailmoja. Opiskelijaryhmän taideteko yliopistokampuksella. Dokumentaatiokuva Henna Tuhkanen (2022).

Tietää paikan kanssa

Kysymys paikasta opettajana alkaa purkautua uus-materialististen teorioiden tiedonkäsitteiden kautta. Niissä tieto nähdään osittaisena, alati muuttavana sekä sosiaalisesti ja materiaalisesti paikantuneena. ”Me emme saavuta tietoa seisomalla maailman ulkopuolella. Me tiedämme, koska ‘me’ olemme maailmasta”, kirjoittaa tieteenfilosofi Karen Barad (2003/2019). Tietämistä tuotetaan suhteessa toisiin toimijoihin ja olosuhteisiin ja tietäminen kiinnittyy tunteisiin, tuntemuksiin ja kokemuksiin. Tietämisen ja olemisen käytännöt eivät ole erotettavissa toisistaan vaan ne pikemminkin seuraavat vastavuoroisesti toisiaan. Vasta tiedon universaaliuden illuusiosta irtautuminen mahdollistaa asioiden välisten uudenlaisten yhteyksien avautumisen. (Ks. esim. Barad, 2003/2019; Braidotti, 2019/2024; Haraway, 1988; Koistinen & Savinotko, 2022.)

Kuten Hickey-Moody ja Page (2015) kirjoittavat, meidät on opetettu näkemään kehot ja asiat toisistaan erillisinä. Opimme kuitenkin tuntemaan niin maailman kuin itsemme ihmisinä toimimalla materiaalsen ympäristömme kanssa. Paikan pedagogiikan tietävä ihmissubjekti hahmottuu huokoisena, moneen suuntaan avautuvana kehona, joka kykenee vastaanottamaan monenlaisia sisältäen ja materiaalisesta ympäristöstään nousevia impulsseja, pysyttelemään niiden äärellä sekä tuottamaan tietämistä niiden kanssa toimien. Ylirisku (2022) kuvaa tämän kaltaista, taiteellisessa oppimisessä ja tutkimisessä kehkeytyvää ei-diskursiivista, kehoallista ja materiaalista tietämistä ”tiheikköisenä”: siinä tapahtuvia merkityksellisiä kohtaamisia ei voi ennakoita ja sen käytännöt ylittävät rationaalisen tietämisen.

Siirtymä

Lähdemme yliopistokampukselta kohti Vuosaarta yhdessä, mukaan liittyy opiskelijoita matkan varrelta. Olemme tutustuneet etukäteen entisen kaatopaikan päälle rakennetun valtaisan mäkimuodostelman taustoihin, Jussi Kiven taiteelliseen praktiikkaan sekä ympäristötaidekasvatuksen ajankohtaisiin keskusteluihin. Paikkakokemus alkaa jo yhteisellä menomatkallamme ja kävellessämme joukkona mäen juurella sijaitsevalle infotaululle. Kunkin ryhmän tehtävänä on situationistien perintöä seuraten neuvotella yhteiset säännöt, miten lähestyä jätemäkeä. Yksi ryhmistä kuvailee jälkeensä matkaansa näin:

‘Sääntönämme oli etsiä maastosta karttoja ja ennustuksia reitin muodostamiseksi. Sääntö vei paikkoihin, joihin ei muutoin olisi tullut kahlattua. Välillä säännön noudattaminen tuntui turhauttavalta, kun muualla olisi ollut kiinnostavampaa / kauniimpaa / helpompaa!’

Ryteikköisten matkojen päätteeksi tapaamme täyttömäen huipulla, paikan tuntu kehoissamme, auringonpaahtaman hiekansekaisien hien tuoksussa iholla, naarmuissa käsivarsissa, hiljaisen, lintuja seuraavan kiipeämisen jälkeisen puheen aiheuttamassa hämmennyksessä. Huipulta aukeaa näkymä yli Helsingin itäisten lähiöiden, Mustavuoren metsien ja Vuosaaren satama-alueen, aina Suomenlahdelle saakka.

Millaista tietoa paikasta meihin on kiinnittynyt jätemällä yhteisesti vietetyn päivän aikana?

Kertomuksessa täyttömäeltä paikantunut, moniaistinen taiteellinen praktiikka venyttää hienovaraisesti tietämisen, tekemisen ja yhdessä olemisen rajoja (vrt. Elfving, 2021). Kuljijat kohtaavat paikan materiaalisen voiman, vierauden ja kontrolloimattomuuden. Paikkaa ei voi ottaa haltuun. On osattava kuvitella tekoja sen kanssa ja kuunneltava sen ehdotuksia. Paikan materiaalisuus asettaa vastuksen, joka vaatii taiteen tekijää kokeilemaan jotain muuta, itselle uutta. Kuten Tuovinen ja Mäkikoskela (2018) kirjoittavat taiteellisen tutkimuksen yhteydessä, kohtaamalla materiaalinsa vastuksen tekijä voi tulla tietoiseksi omista pyrkimyksistään ja rajoistaan.

Kuva 10: Vuosaaren huippu. Kävelyharjoite täyttömäellä. Dokumentaatiokuva Tiina Koivusalo (2022).

Kuva 11: Pienoisveistostyöpaja luokkatilassa. Opiskelijaryhmän osallistava taideteko. Dokumentaatiokuva Minna Suoniemi (2023).

Kuva 12: Kiven aika, kasvin aika, ihmisen aika. Äänetön havaintoharjoite Kumpulan kasvitieteellisessä puutarhassa. Piirros ja muistiinpanot Mesi Parikka, dokumentaatiokuva Minna Suoniemi (2024).

Tavallinen erityinen

Paikan pedagogiikassa mikään paikka ei ole yksiselitteisen erityinen tai tavallinen, vaan samanaikaisesti sekä ennakoitava että kontrolloimaton. Myöskään tuttuus tai ennen kokemattomuus eivät määritä sitä, kuinka tavallisena paikka kullekin näyttäytyy. Mikä tahansa paikka voi paljastaa erityisyytensä, kun tarkkaavaisuus suunnataan paikan itsensä ehdottamiin taiteellisen toiminnan tapoihin. Tavallisuus kääntyy taiteellisen toiminnan lähteeksi.

Siirtymä

Toisena kurssipäivänä kävelemme puolen tunnin matkan yliopistolta Espoon modernin taiteen museolle haparoivan ja iloisen tutustuvan juttelun

saattelemana. Miten olla museossa, miten lähestyä teoksia – millaisia olemisen tapoja museo paikkana mahdollistaa? Näyttelyihin tutustumisen jälkeen kokeilemme leikillistä tapaa oleilla museotilassa teosten kanssa:

‘Palatkaa näyttelyihin ryhmän kanssa keskustellen. Pysähtykää yhdessä valitsemanne teoksen ääreen ja käykää leikillinen teoksen ja kokijan välinen dialogi, vuoropuhelu. Mitä teos haluaa sanoa sinulle, mitä sinä haluat sanoa sille? Mitä se haluaa kysyä sinulta, mitä sinä haluat kysyä siltä? Kysymykset voivat olla yllättäviä ja vastaukset hapuilevia.

Asettukaa vuorollanne teoksiksi ja kokijoiksi, vaihtakaa välillä rooleja. Keskustelua johdatelkoon empaattinen pyrkimys asettua toisen maailmaan.

Toistakaa sama niin monen teoksen ääressä kuin haluatte ja ehditte. Keskustelkaa lopuksi lyhyesti, miltä harjoitus tuntui.'

Paikan kanssa oppimisessa ovat läsnä niin opiskelijoiden kuin opettajienkin aiemmat paikkakokemukset sekä näistä kumpuavat odotukset siitä, kuinka uudessa paikka-tilanteessa tulisi toimia. Museokäyttäytymisen normeja koettelevassa harjoituksessa museo paikkana kohdataan kehollisesti ja aistimellisesti. Harjoitus johdattaa huomion oppimistilanteen rikkaaseen materiaalis-sosiaaliseen kompleksisuuteen: Miten ja mistä puhua, miten liikkua, äänellä, katsoa, kuunnella ja olla yhteydessä toisiin, kun teosta lähestytään yhtenä meistä? Harjoituksen avoin ja tulkinnanvarainen ohjeistus rohkaisee kokeiluun ja uteliaisuuteen. Iltapäivä museossa pyrkii mahdollistamaan hengailutietämisen – tietämisen, joka kehkeytyy ajan kanssa, yhteydessä toisiin ja voi paljastaa, että tilaisuuksia oppimiseen on kaikkialla (vrt. Pyyry, 2022, s. 77).

Siirtymä

Yksi opiskelijaryhmistä kiinnostuu radikaalin vieraanvaraisuuden teemasta Minna Heikinahon teoksen Ilmainen aamiainen innoittamana. Heidän taidetekonsa ”Paleltaako?” koostuu kunkin opiskelijan hankkimista lapaista, joita yhdessä tuunataan ja sitten jätetään henkilökohtaisilla viesteillä varustettuina metroasemalle. Ajatuksena on antaa lahjaksi tuntemattomille halauksen kaltaista lämpöä. Vastalahjaksi itselleen ryhmä jakaa yhteisen aterian.

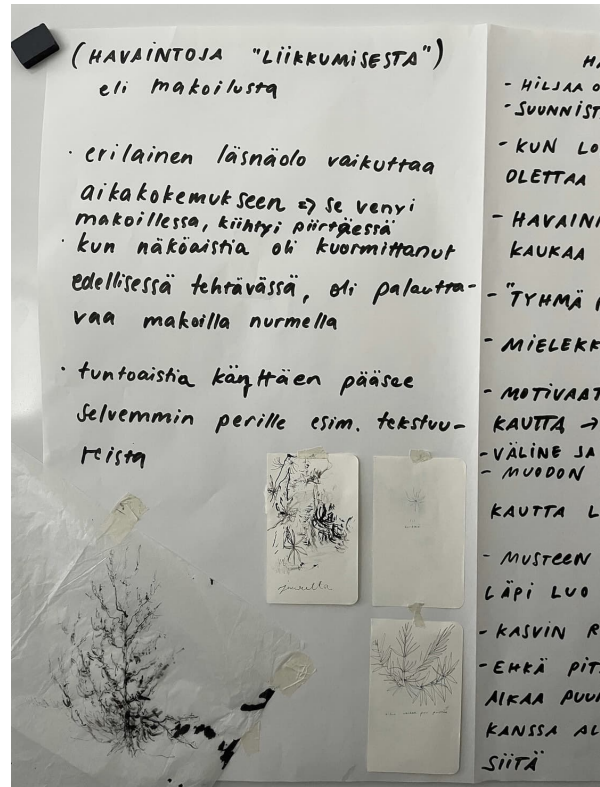
Arlander ja Elo (2017) kuvaavat paikkasidonnaisen taiteellisen toiminnan ja tutkimisen eettistä perustaa ympäristön kautta ajattelemiseksi. Paikkasidonnaisessa taiteellisessa toiminnassa ratkaisujen tueksi ei useinkaan voi löytää yleisiä periaatteita. On otettava aikaa, avattava mielikuvituksensa ja oltava niin tarkkaavainen, erittelevä ja erotteleva kuin voi. Paikkojen erityisyys paljastuu suuntautumattoman olemisen ja aktiivisen kehollisen havainnoinnin rytmeissä. Olennaista on näennäinen passiivisuus, joka herkistää paikan ehdottamille taiteellisen toiminnan tavoille.

Kuva 13: Paleltaako? Opiskelijaryhmän taideteko metroasemalla. Dokumentaatiokuva Netta Alarto (2022).

Kuva 14: Kasvava kallio 4. Matti Sampela 2023. Digitaalinen kuva opiskelijaryhmän osallistavassa installaatiossa (2023).

Kuva 15 Kiven aika, kasvin aika, ihmisen aika. Äänetön havaintoharjoite Kumpulan kasvitieteellisessä puutarhassa. Muistiinpanot ja piirrokset Helka Saariniemi ja työryhmä, dokumentaatiokuva Minna Suoniemi (2024).

Paikat ja ajat

Taiteen oppimisprosesseissa niin opettajan kuin opiskelijankin on hyväksyttävä aikaa vievä toisto ilman selkeää päämäärää, sattumat ja sivupolut. Paikan pedagogiikka irtautuu lähtökohtaisesti lineaarisesta, mutkatonta etene- mistä korostavasta oppimiskäsityksestä. Springgay ja Truman (2016, s. 5) kirjoittavat Stone Walks -projektinsa yhteydessä Stengersiin (2005) viitaten hitauden politiikasta, joka antaa mahdollisuuden epäröinnille, vastarinnalle ja uudennaisille, subjekti-objekti-vastakkainaset- teluihin perustumattomille suhteille. Tämä merkitsee esimerkiksi sen kysymistä, mitä voisimme oppia maailman kanssa, sen sijaan että yritämme oppia maailmas- ta (Springgay & Truman, 2016, s. 5). Paikka opettajana

voi esittää meille outoja kysymyksiä menneestä, nyky- hetkestä ja tulevasta: Mikä on jalkojesi alla hengittä- vän peruskallion aika tai meitä juuri nyt varjostavan puun aika? Tämän rapistuvan rakennuksen tai kämme- neesi kiinnittyneen, kiirehtimään kehottavan älylait- teen aika? Paikkojen historiallis-materiaaliset kerrostu- mat voivat opettaa ymmärtämään ihmisenjälkeistä aikaa näyttämällä menneen ja tulevan jatkuvan laskostumisen nykyhetkessä (vrt. Braidotti, 2019/2024, s. 84). Hidas ja epäröivä maailman kanssa oppiminen ei ole ta- tulevaa jo tiedettynä. Tulevaisuudessa tarvittavien taitojen sijaan paikat voivat opettaa rikkaampaa ymmärrystä nykyhetkessä ilmenevistä yhteyksistä (vrt. Lenz-Taguchi, 2011; Ylirisku, 2021, s. 201).

Siirtymä

Kun Harakan saaren yhteysalus irtautuu mantereesta, siirrymme hetkessä toisenlaiseen paikka- ja aikaympäristöön. Tutustumme saaren taiteilijataloon ja sen jälkeen opiskelijat saavat tehtävän otsikolla Saaren kanssa – pieni taideteko:

'Tutustukaa paikkaan. Mikä tai kuka saari on? Aistimuksellisesti, kokemuksellisesti, poliittisesti, ekologisesti, historiallisesti jne. Suunnitelkaa ja toteuttakaa ryhmässä pieni taideteko saaren kanssa. Dokumentoikaa taideteko. Työskentelystä ei saa jäädä saareen pysyviä jälkiä.'

Luotamme paikan ja ryhmän väleissä tapahtuvaan. Annamme aikaa istua vielä lämpimällä kalliolla, kuunnella veden loisketta, seurata polkuja ja oleilla ryhmän kesken. Vetäydymme syrjään, mutta näemme opiskelijoiden istuvan kalliolla piirtämässä, keskustelemaan, kuvaavan ja äänittävän. Paluulauttaan astuminen katkaisee taianomaisen yhteyden toiseen aika-ikäisykseen.

Yliopiston tiivisrytminen ja kellotettu institutionaalinen arki saattaa hämärtää niin opettajan kuin opiskelijankin oman toimijuuden kokemusta (vrt. Purhonen, 2010, s. 35). Kertomuksessa Harakan saarelta yhteysaluksen irtautuminen mantereesta käynnistää siirtymän ei-mitattavaan aikakokemukseen, pois yksilösuorituksia ja jatkuvaa valmiutta korostavan oppimiskulttuurin piiristä. Saaren toisenlainen tila-aika sallii taiteelliseen ajatteluun kuuluvan tekemättömyyden ja uudenlaiset kytkeytymiset. Hidas tila vahvistaa ihmisenjälkeistä toimijuutta ja näyttää inhimillisen elämän perustavanlaatuisen moninaisuuden kollektiivisena oppimisen mahdollisuutena.

Hetkellisiä yhteisöjä

Paikan pedagogiikan avoin tilanteisuus järjestelee uudeleen kehojen tapoja olla yhteydessä toisiinsa ja muihin paikkoja asuttaviin. Valmiiden toimintamallien puuttuessa paikat kutsuvat lähestymisiin, etääntymisiin, esiin tulemisiin ja vetäytymisiin. Ne ehdottavat kullekin mahdollisuutta olla sosiaalinen omalla tavallaan.

Kuva 16: Maja -installaatio rakentuu luokahuoneeseen. Opiskelijaryhmän osallistava taideteko. Dokumentaatiokuva Laura Oja (2022).

Kuva 17: Maatuvia pienoismaailmoja. Opiskelijaryhmän taideteko yliopistokampuksella. Dokumentaatiokuva Sanna Hjelman (2022).

Siirtymä

Opiskelijaryhmä käyttää materiaalibudjettinsa vanhan metsän ostamiseen ja suojelemiseen. He viettävät päivän tutkimusretkeillen metsässään, tutustuen toisiinsa, opettaen toisiaan sekä oppien toisiltaan ja metsältä. Päivän aikana syntyy prosessiteos, jossa lähestytään ilmastokriisin tematiikkaa arvon ja arvostuksen näkökulmasta. Teos muodostuu paitsi käsitteellisenä, myös hyvin konkreettisenä tekona. Lopulta ryhmän metsässä viettämä aika avaa koko kurssillemme tilaa meitä kaikkia koskettavien ilmastotunteiden käsittelylle.

Elfving (2021, s. 265) korostaa paikkasidonnaisen taiteellisen praktiikan yhteydessä osana oloa, johon kuuluu herkistyminen niin paikan ekosysteemille kuin ihmisyhteisöllekin sekä omien näkökulmien rajallisuuden tunnistaminen. Kertomus opiskelijoiden päivästä metsässä tuo esiin huokaisen yhteisöllisyyden, jossa paikka kutsuu osallistujat yhteisen taiteellisen työskentelyn, tutkimisen ja ajattelun piiriin. Osallistavassa taiteessa yhteisöllä viitataan yleensä joko pysyviin

paikallisyhteisöihin, kutakin taidehanketta varten kootuihin tilapäisiin osallistujaryhmiin tai yhteisen aiheen parissa työskenteleviin nomadisiin ryhmittymiin (Kantonen & Karttunen, 2021, s. 20–26). Paikan pedagogiikassa yhteisöt ilmaantuvat kaiken aikaa kehkeytyvinä paikka-tilanteina. Ne muodostuvat useasta sisäkkäisestä, hetkellisestä yhteisöstä ja ovat avoimia satunnaisesti kohdatulle inhimilliselle ja ei-inhimilliselle.

Yhteisö on paikan pedagogiikassa myös tiedon rakentumisen lähtökohta. ”Ihmistä ja materiaasta muodostuva yhteisö voi tietää yhdessä paljon”, toteavat nykypäivän utooppisten ekoyhteisöjen arkea tutkineet Perheentupa, Salmenniemi ja Porkola (2023, s. 22). Paikan pedagogiikan ihmisenjälkeinen yhteisöllisyys perustuu ihmis-osallistujien rytmien sovittamiseen paikan muiden elollisten ja elottomien ajallis-materiaalisiin rytmeihin. Toisenlaisten rytmien tunnistaminen paikkasidonnaisessa taiteellisessa työskentelyssä voi johtaa oman ja muiden toiminnan eettiseen ja ekologiseen reflektioon. Laajimmillaan paikan pedagogiikan yhteisönä voi ajatella koko ekosysteemiä (vrt. Foster, 2017, s. 46).

KUOLINILMOITUKSIA

Koivu
s. 1990
k. 2020

*Ei päivää tiedä
ei hetkeä kukaan
milloin on menävä
noitajan mukaan.*

*Olen läsnä arjessanne
viereltäne kaikkien
ja puheitten
paperien rapinaa
lattiaa nartinaan
kyltöillä makeutena
polttopaan lämpöinä.*

Pihlajan taimi
s. 2010
k. 2020

Joutui väistymään
kasvavan kuusikon tieltä.

Kaivaten
Nälkäiset punatulkut

Lasipalatsin salava
1830-2003
Helsinki

*Synkeet pilvet taivaan peittää, kaikkialla
vallitsevi pimeys, mut pimeydes
välhtelee salavat ja korkuus kaikuu
pauhina, joka mailman ääriin kiirii
-Aleksis Kivi*

Muistosi säilyi keskuudessamme
Vuosaaren jätemäellä.

Suomen Suurin Amerikanjalava
s.1827 Turku
k. 2000 Turku

Kuuluit Suomen arvokkaimpien puiden
joukkoon.
Liioitellun riskianalysin johdosta jou-
duimme luopumaan sinusta liian aikaisin.
**Sinua syvästi kaipaamaan jäi
koko Turun seutu
sekä
Suomen dendrologian harrastajat.**

Juhanuskoivu
s.1.2014 Kokkola
k. 20.6.2020 Kokkola

*Keskäisin juhlan aikaa
lontakuro julistaa
Juhannuksen ajan taikaa
niityt, abot puusaa.
Suomen suvi kauemmillaan
vetreyt on valitun.
kukkaloisto parhaimmillaan
suven alut aikaa on.*

Kuusi
1972 - 2019

Kiitämme sinua tästä paperista

Arho
Anna
Klaudia
Kristiina
Johanna

Männyn taimi
s. 2017 Pudasjärvi
k. 2020 Pudasjärvi

On lähdon hetki salainen, vain hirvi yksin tietää sen.

Sinua ja muita syötyjä taimia kaivaten,
Istutajasi

Tuntematon Puu
s. 1965 Kainuu
k. 2020 Kainuu

Kaatuuko puu jos kukaan ei kuule?

Vaalhara
s. 1990 Suonenjoki, Helsinki
k. 2020

*Tuoksaenen oli taitav
Ikkunaan läpi putovat
kun käipyi sisuskaloissa purvot
mit "meinas ottaa lempitän kukaan"*

Sinua Kaivaten
Orevat

Mänty
s. 1979 Pieksämäki
k. 2019 Pieksämäki

*Yksi ylipöydän aikoinamme
Kaadut myrskyssä
Vielä jotain suurta
Kasvanut olosi sinusta
Merkittävää Suomen taivaalle*

Harmitellen
Tontin omistaja
ja koko perhe

Viljelty joulukuusi
s. 2005 Paimio
k. 6.1.2020 Turku

*Täytit tehtäväsi
Aikasi oli mennä.
Se mikä jäi jäljelle
lepää nyt
taloyhtiön roskakotoksessa.*

Mänty
s. 1957 Inari
k. 2020 Inari

*Pois aurinko painui, lankei iltä, jäi taivaan raanalle säihkyvä
silta.
Mut kaukaa korven tummuus yöstä
soi laulu ihmisen työstä.
Eino Leino*

Sinua ja muita puita kiittäen,
Metsäyhäisö

Hakkuu toimitettu työvalvojen läsnäollessa. Lämmin kiitos
kaikille osallistuneille työntekijöille.

Keskuspuiston puu
s. 1940 Pirkkola, Helsinki
k. 2020 Pirkkola, Helsinki

*Ulkoilureitteijämme varjelit
Suuren uhrauksen teit
Nyt uusi liikuntahallimme
paikallasi lepää*

Muistelemaan sinua jää
Ristiritäisin tuntein jumppaja

Kotipihlaja
s. 1974 Oulu
k. 2020 Oulu

*Näinkö autioiksi
muuttuu kaunis maa,
kun sen kamaralta
yksi katoaa?
Tauno Penttinen*

Kaadettua pihapuuta kaivaten. Olit paras
kiipeilypuu.

Talon lapset

Mänty
s.1990 Kälvä
k. 2019 Kälvä

Kaivaten
Männikkö

Tammi
s.1919 Naantali
k. 2019 Naantali

Luontomaamerkki poistettu
liikenneturvallisuussyistä

Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus

Kuva 18: Kuolinilmoituksia. Kaupunkitilaan levitetty julisteet. Työryhmä Klaudia Denisov, Aurora Keränen, Johanna Kultala & Kristiina Männikkö. Opiskelijaryhmän taideteko (2020).

Utopioita, heterotopioita ja muita hämäriä paikkoja

Siirtymä

Opiskelijaryhmä toteuttaa kaupunkitilaan leviävän teoksen ”Kuolinilmoituksia”. Teos on yksinkertainen tuloste puiden kuolinilmoituksia taitettuna sanomalehden palstaa imitoivaan muotoon ja levitettyä eri paikkoihin kaupunkitilassa. Teoksen lähtökohtana on Helsingin ydinkeskustasta kaadettu ikivanha salava ja sen menettämisen aikaansaamat kaupunkilaisten kollektiiviset tunteet. Puiden kuolinilmoituksilla ryhmä tekee näkyväksi ympäristötuhon aiheuttaman

surun asettamalla muunlaisen tavallisesti ihmiselle varattuun asemaan.

Utopia tarkoittaa paikkaa, jota ei ole. Nykytaiteen tutkija Riikka Haapalaisen (2018, s. 43) mukaan utopiat rakentuvat nykyhetkessä koetulle muodottomalle puutteelle ja samanaikaiselle toivolle tuon puuttuvan tavoittamisesta. Ehdotustamme paikan pedagogiikaksi voikin lukea utooppisena ”toisenlaisten maailmojen kajasteluna” (Porkola ym., 2022, s. 231): Haaveilemme taidekasvatuksesta paikkana, jossa kukaan ei ajattele, tiedä eikä opi yksin. Siellä harjoitellaan keskinäisen vastuun, vaikuttamisen ja vaikuttumisen kannattelemaa kanssaolemista, jossa oleellista on se, mitä kukin voi tuoda yhteiseen tapahtumaan.

Kirjoitamme ajankohtana, jota antropologi Anna Tsing (2015/2020) kuvaa ”globaalin edistyksen huolettoman ke-sän loppuna” (s. 18). Tsing kysyy, kuinka voisimme säilyttää toiveikkuuden ja elämänuskon tässä kummallisessa uudessa maailmassa, jota leimaa kaiken läpäisevä epävakauden ja prekaariuden mielentila. Opiskelijoiden taiteellisessa työskentelyssä tunnistamme usein näistä mielentiloista nousevia kokemuksia. Esseessä kuvaamme paikkasidonnaisten toimintatapojen taustalla on toive tilojen luomisesta näiden tuntemusten jakamiselle ja purkamiselle. Jaamme myös Tsingin ajatuksen kuvittelemisen taidosta selviytymisstrategiana, joka auttaa huomaamaan epävakauden maastoon kätkeytyviä uusia reittejä, ennakoimattomia kohtaamisia ja elämänmuotoja.

Perheentupa, Salmenniemi ja Porkola (2023) näkevät paikkoihin kiinnittyvien tilallis-materiaalisten kokemusten voivan johtaa käännteentekevään maailmasuhteen muutokseen. Nykyaidekasvatus-kurssin käynnistyessä valmistaudumme kohtaamaan opintojen alkamiseen liittyvät epävarmuuden ja epämurkavuuden tunteet. Samalla tiedostamme kurssin toimintatapojen vaativan totutusta irtautumista – joskus kipeääkin poisoppimista, jotta syntyy tilaa uudelle. Paikan pedagogiikassa kaikille yhtäläisesti turvallisen ja saavutettavan tilan luomiseen tarvitaan kunkin opetustapahtuman pedagogisten toimintatapojen avaamista ymmärrettävillä kielillä, sensitiivistä tilanteiden aistimista, moninaisten kehollisten ja sanallisten viestien tulkintaa sekä kykyä ja halua vastata niihin. Pitkäaikainen yhteisopettajuutemme on tuonut uskallusta tarkastella kriittisesti omia toimintatapojamme. Tämän esseen kirjoitusprosessi on merkinnyt meille mahdollisuutta tunnustella, olemmeko antaneet opiskelijoillemme tilaa ja aikaa uudenlaisille tietämisen tavoille ja niiden myötä muotoutuvien uudenlaisten identiteettien esiin tulemiselle. Ensimmäisen vuosikurssin kandidaattiopiskelijan reflektiossa kurssin päättyessä välittyy aavistus tästä siirtymästä:

Kiinnostuin kurssilla ympäristön vaikutuksesta taiteelliseen työskentelyyn. Kurssilla oli paljon retkiä, mikä oli mukava vaihtelu luokkatilalle. Retkien jälkeen mietin, että onko pelkästään koulu paras paikka taiteen opiskeluun. Miten maiseman vaihdos vaikuttaa ideoiden syntyyn ja teoksien tekotapaan? Asettaako luokkatila tietynlaiset raamit opetukseen? Luokassa kaikilla on oma määritelty tila, sääolot eivät häiritse työskentelyä ja ilmapölyssä leijaillee usein yhdessä tekemisen tunne. Luokkatilassa ei ole hirveästi

uusia ulkopuolisia ärsykeitä, vaan työskentelysiellä on arkipäiväistä. Jos aina työskentelee samantaisissa olosuhteissa, jääkö uusia tekemisen tapoja löytämättä?

Ehdotuksemme paikan pedagogiikaksi käy vuoropuhelua monien muiden kanssa, joita taiteen, opetuksen ja oppimisen paikat ovat ennen meitä vetäneet puoleensa. Sen maaperää ovat ne moninaiset paikat, jotka ovat ottaneet meidät vastaan. Se on velkaa etenkin opiskelijoillemme, jotka ovat altistuneet kanssamme paikkojen opetettavaksi ja antaneet meille luvan käyttää tuotta- maansa materiaalia osana tätä esseetä.

Viitteet

- Arlander, A. (2010). Kohtaamispaikka, epäpaikka, vastapaikka ja performanssi. Teoksessa L. Kantonen (Toim.), *Ankaraa ja myötätuntoista kuuntelua: Keskustelevaa kirjoitusta paikkasidonnaisesta taiteesta* (s. 86–94). Kuvataideakatemia.
- Arlander, A. & Elo, M. (2017). Ekologinen näkökulma taidetutkimukseen. *Tiede & edistys*, 42(4), 335–346. <https://doi.org/10.51809/te.105271>
- Barad, K. (2003/2019). Posthumanistinen performatiivisuus: Kohti ymmärrystä siitä, miten materia merkityksellistyy (A. Arlander, suom.). Teoksessa T. Nauha, A. Arlander, H. Järvinen & P. Porkola (Toim.), *Performanssifilosofiaa: esitysten, esiintymisten ja performanssin filosofista performanssijatteluun* (s. 99–131). Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu. (Alkuperäisteos 2003)
- Braidotti, R. (2019/2024). *Tieto ihmisen jälkeen* (K. Kortekallio, suom.). Niin & näin. (Alkuperäisteos 2019)
- Elfving, T. (2021). Paikantuneiden käytänteiden ekologiaa. Tahmaista osallisuutta monilajisissa yhteisöissä Seilin saarella. Teoksessa L. Kantonen & S. Karttunen (Toim.), *Yhteisötaiteen etiikka: tilaa toiselle, arvoa arvaamattomalle* (s. 253–276). Kuvataideakatemia. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-353-038-6>
- Foster, R. (2017). Nykytaidekasvatus toisintekemisenä ekososiaalisten kriisien aikakaudella. *Sosiaalipedagogiikka*, 18, 35–56. <https://doi.org/10.30675/sa.63484>
- Haapalainen, R. (2018) *Utopioiden arkipäivää. Osallistumisen ja muutoksen paikkoja nykytaiteessa 1980–2011* [Tohtorin väitöskirja]. Helsingin Yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4007-4>
- Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599. <https://doi.org/10.2307/3178066>
- Hickey-Moody, A., & Page, T. (2015). Introduction: Making, Matter and Pedagogy. Teoksessa A. Hickey-Moody & T. Page (Toim.), *Arts, pedagogy and cultural resistance. New materialisms* (s. 1–20). Rowman & Littlefield International.
- Hyry-Beihammer, E., Hiltunen, M., & Estola, E. (2014). Johdanto. Teoksessa E. Hyry-Beihammer, M. Hiltunen, & E. Estola (Toim.), *Paikka ja kasvatus* (s. 4–8). Lapin yliopisto.
- Hyvärinen, R. (2014). Paikan käsitykset paikallälhtöisen kasvatuksen tutkimuksessa. Teoksessa E. Hyry-Beihammer, M. Hiltunen, & E. Estola (Toim.), *Paikka ja kasvatus* (s. 9–30). Lapin yliopisto.
- Härkönen, E. (2021). *Seeking culturally sustainable art education in higher education: A NORTHERN PERSPECTIVE* [Tohtorin väitöskirja]. Lapin yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-268-9>
- Ingold, T. (2007). *Lines: A brief history*. Routledge.
- Johansson, H., & Kokkonen, T. (2010). Esitys merinäköalalla, paikan pysyvyys ja ajallinen moneus. Teoksessa L. Kantonen (Toim.), *Ankaraa ja myötätuntoista kuuntelua: Keskustelevaa kirjoitusta paikkasidonnaisesta taiteesta* (s. 231–243). Kuvataideakatemia.
- Jokela, T. (2016). Yhteisöllistä ympäristötaidekasvatusta Pohjoisessa. Teoksessa A. Suominen (Toim.), *Taidekasvatus ympäristöhuolen aikakaudella* (s. 69–83). Aalto ARTS Books.
- Kantonen, L. (2010). Johdanto: Ankaraa ja myötätuntoista kuuntelua. Teoksessa L. Kantonen (Toim.), *Ankaraa ja myötätuntoista kuuntelua: Keskustelevaa kirjoitusta paikkasidonnaisesta taiteesta* (s. 7–14). Kuvataideakatemia.
- Kantonen, L., & Karttunen, S. (2021). Yhteisötaiteen etiikka. Kirjoituksia vastuusta, vallasta ja vapaudesta. Teoksessa L. Kantonen, & S. Karttunen (Toim.), *Yhteisötaiteen etiikka: tilaa toiselle, arvoa arvaamattomalle* (s. 9–40). Kuvataideakatemia. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-353-038-6>
- Koistinen, A., & Savinotko, P. (2022). Tuotettava hämmennys ympäristökriisien ajan utooppisena käytäntönä. Teoksessa A-M. Elonheimo, S. Miettinen, H. Ojala, & T. Saresma (Toim.), *Intersektionaalinen feministinen pedagogiikka* (s. 115–123). Vastapaino.
- Lehtonen, M. (2014). *Maa-ilma: Materialistisen kulttuuriteorian lähtökohtia*. Vastapaino.
- Lenz-Taguchi, H. (2011). Investigating learning, participation and becoming in early Childhood Practices with a Relational Materialist Approach. *Global Studies of Childhood*, 1/2011, 36–50.
- Malone, K. (2016). Place. Teoksessa M.A. Peters (Toim.), *Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory* (s. 1–6). Springer. DOI 10.1007/978-981-287-532-7_440-1
- Mantere, M. (1994/2015). Milloin taidekasvatus on ympäristökasvatusta? Teoksessa P. Pohjakallio, M. Kallio-Tavin, M. Laukka, T. Lundgren, L. Valkeapää, R. Vira, M. Vuorisalo, & S. Tyyri-Pohjonen (Toim.), *Kuvis sata. Kuvataideopettajien koulutus 1915–2015* (s. 113–121). Aalto-yliopiston taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu. (Alkuperäisteos 1994)
- Massey, D. (2008). *Samanaikainen tila* (M. Lehtonen, P. Rantanen, & J. Valkonen, Toim., J. Roivio, suom.). Vastapaino.
- Neimanis, A. (2017) Water and Knowledge. Teoksessa D. Christian, & R. Wong (Toim.), *Downstream: reimagining water* (s. 51–68). Wilfrid Laurier University Press.
- Perheentupa, I., Salmenniemi, S., & Porkola, P. (2023). ”Mikä tahansa on mahdollista tässä talossa.” Arkipäivän utopioiden materiaaliset järjestykset. *Tiede & edistys*, 48(3), 9–27. <https://doi.org/10.51809/te.125941>
- Porkola, P., Ylöstalo, H., & Salmenniemi, S. (2022). Feministiset utopiat ja kuvittelun pedagogiikka. Teoksessa A-M. Elonheimo, S. Miettinen, H. Ojala, & T. Saresma (Toim.), *Intersektionaalinen feministinen pedagogiikka* (s. 229–237). Vastapaino.
- Purhonen, T. (2010). Sitten, silloin, tässä, nyt. Paikkasidonnaisen taiteen historian neljä suuntaa. Teoksessa L. Kantonen (Toim.), *Ankaraa ja myötätuntoista kuuntelua: Keskustelevaa kirjoitusta paikkasidonnaisesta taiteesta* (s. 25–38). Kuvataideakatemia.
- Pyry, N. (2022). Kasvatusmaantiede antroposeenin tutkimussuuntana. Ihmiskeskeytyksestä kohti lumoutumisen pedagogisia tiloja. *Kasvatus & Aika*, 16(3), 70–84. <https://doi.org/10.33350/ka.111742>
- Springgay, S., & Truman, S. (2016). Stone Walks: inhuman animacies and queer archives of feeling. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 38(6), 851–863. <https://doi.org/10.1080/01596306.2016.1226777>
- Trafi-Prats, L. (2017). Learning with children, trees, and art: For a compositionist visual art-based research. *Studies in Art Education*, 58(4), 325–334.
- Tsing, A. (2015/2020). *Lopun aikojen sieni. Elämää kapitalismin raunioissa* (A. Tuomikoski, suom.). Tutkijaliitto.
- Tuovinen, T., & Mäkiköskela, R. (2018). Taiteellinen toiminta kokemuksen koettelelun paikkana. Teoksessa J. Toikkanen, & I. Virtanen (Toim.), *Kokemuksen tutkimus VI: kokemuksen käsite ja käyttö* (s. 227–247). Lapland University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-310-940-7>

- Varto, J. (2017). *Taiteellinen tutkimus: Mitä se on? Kuka sitä tekee? Miksi?* Aalto ARTS Books.
- Ylirisku, H. (2016). Ympäristöopetus kuvataidekasvattajien koulutuksessa. Teoksessa A. Suominen (Toim.), *Taidekasvatus ympäristöhuolen aikakaudella* (s. 40–55). Aalto ARTS Books.
- Ylirisku, H. (2021). *Reorienting Environmental Art Education*. [Tohtorin väitöskirja] Aalto-yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-64-0245-1>
- Ylirisku, H. (2022). Tiheikön kanssa: Yhteisen ajattelun tunnustelua. *Kasvatus & Aika*, 16(3), 163–171. <https://doi.org/10.33350/ka.111743>